

**AKCIONI PLAN
ZA UNAPREĐENJE POLOŽAJA OSOBA SA INVALIDITETOM
U GRADU NOVOM PAZARU
Za period 2017-2021. godine**

1. Uvod

Akcioni plan za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Gradu Novom Pazaru (u daljem tekstu: Akcioni plan) je kratkoročni razvojni dokument, koji sadrži specifične ciljeve, mere i aktivnosti usmerene ka unapređenju položaja osoba sa invaliditetom.

Akcioni plan sačinjen je na osnovu analize lokalnih strateških dokumenata odnosno dokumenata koja imaju attribute planiranja, dostupnih podataka, odluke kojom se uređuje socijalna zaštita, memoranduma i drugih instrumenata za unapređenje saradnje među lokalnim socijalnim akterima, kao i drugih relevantnih dokumenata u Gradu Novom Pazaru.

Akcioni plan je rezultat saradnje između Grada Novog Pazara i Nacionalne organizacije osoba sa invaliditetom Srbije. Grad Novi Pazar je sa Nacionalnom organizacijom osoba sa invaliditetom Srbije realizovao dva projekta : “ Jačanje političkog učešća osoba sa invaliditetom u Srbiji” finansiranog preko Američke Agencije za međunarodni razvoj - USAID i ” Zajedničkim snagama do političkog i ekonomskog osnaživanja osoba sa invaliditetom.” finansiran od strane Evropske Unije .

2. Metodološke napomene

Rešenjem Gradonačelnika Grada Novog Pazara dana 27.10.2016.godine formirana je Radna grupa za izradu akcionog Plana za osobe sa invaliditetom a na osnovu člana 58. Stav 1. tačke 7. i 10. Statuta grada Novog Pazara (“Službeni list grada Novog Pazara, broj 4/13, 8/14 i 1/15) .Zadatak pomenute Radne grupe je bio izrada Akcionog plana za osobe sa invaliditetom u Novom Pazaru.

Članovi Radne grupe za izradu Akcionog Plana za osobe sa invaliditetom su u sastavu:

- Fevzija Murić, član gradskog veća – predsednik,
- Adnan Dizdarević, Centar za socijalni rad Novi Pazar – član,
- Azem Hajdarević, Odeljenje za društvene delatnosti – član,
- Milena Ilić, Odeljenje za lokalni ekonomski razvoj – član,
- Selma Ikić, Odeljenje za lokalni ekonomski razvoj - član,
- Emina Eminović, Odeljenje za lokalni ekonomski razvoj – član
- Jasmina Bondžuković, Odeljenje za informisanje – član;
- Mirsada Ajdinović, Međupštinska organizacija Savez slepih Novi Pazar – član,
- Ismet Buđevac, Udruženje gluvih i nagluvih - član,
- Adela Džanefendić, Društvo za cerebralnu paralizu – član,
- Mujesira Azemović, Udruženje paraplegičara – član,
- Svetlana Ilić, Civilni invalidi rata – član,
- Tahir Delić, Udruženje za pomoć mentalno nedovoljno razvijenih osoba – član

Akcioni plan sačinjen je participativnom metodom u okviru sledećih faza:

- 1) Priprema za radionice sa predstavnicima jedinice lokalne samouprave, predstavnicima civilnog društva i drugim relevantnim socijalnim akterima;
- 2) Realizacija radionica za razvijanje predloga za Akcioni plan;
- 3) Analiza i sinteza dobijenih predloga i izrada Akcionog plana.

Radionice su realizovane 7. i 8. aprila 2016. godine, kao i 9. novembra 2016. godine. U radu na radionicama učestvovali su predstavnici Gradske uprave, Odeljenja za lokalni ekonomski razvoj, Odeljenja za društvene delatnosti i Odeljenja za informisanje; Međupštinske organizacije Savez slepih Novi Pazar ; Društva za cerebralnu paralizu; Međupštinske organizacije civilnih žrtava rata; Udruženja za pomoć mentalno nedovoljno razvijenih osoba ; Udruženja paraplegičara; Savez gluvih i nagluvih, Centra za socijalni rad i Udruženja psihologa iz Novog Pazara.

Na radionici od 9. novembra 2016. godine, radna grupa je evaluirala radni nacrt Akcionog plana iz aprila 2016. godine, i definisala specifične ciljeve, mere, aktivnosti i druge elemente Akcionog plana.

3. Osnovni podaci o gradu Novom Pazaru

Geografski položaj i struktura

Grad Novi Pazar nalazi se u jugozapadnom delu Srbije, između 20. i 21. stepena istočne geografske dužine i 43. i 44. stepena severne geografske širine, smešten na raskršću puteva za Crnu Goru, Bosne i Hercegovine i Makedonije, preko Kosova i Metohije.

Teritorija grada prostire se na 742km², podeljen na 99 naselja, odnosno katastarskih opština (1 gradsko i 98 seoskih naselja).

Udaljen je od Beograda 265 km. Najbliža železnica je u Raški, 18 km od Novog Pazara dok je najbliži auto-put u Kragujevcu, 150 km udaljen. Od strateškog značaja je planirana izgradnja auto-puta preko Pešteri koji će od Novog Pazara biti udaljen samo 25 km.

Odlikuje se sa tri klimatske oblasti: planinska, dolinska i prelazna. Leži na tokovima reka Raške i Jošanica i njihovih pritoka.

Tradicionalno trgovački grad, mesto koje spaja istok i zapad. Preduzetnički, kulturni i univerzitetski centar jugozapadnog dela Srbije.

Demografski podaci

Grad Novi Pazar je jedan od retkih koji se može pohvaliti održavanjem broja stanovnika na veoma visokom nivou. Prema podacima zvaničnih popisa stanovništva, evidentan je porast broja stanovnika, što se može tumačiti intenzivnim demografskim rastom Novog Pazara kao gradskog centra, posebno tokom 80-tih godina prošlog veka.

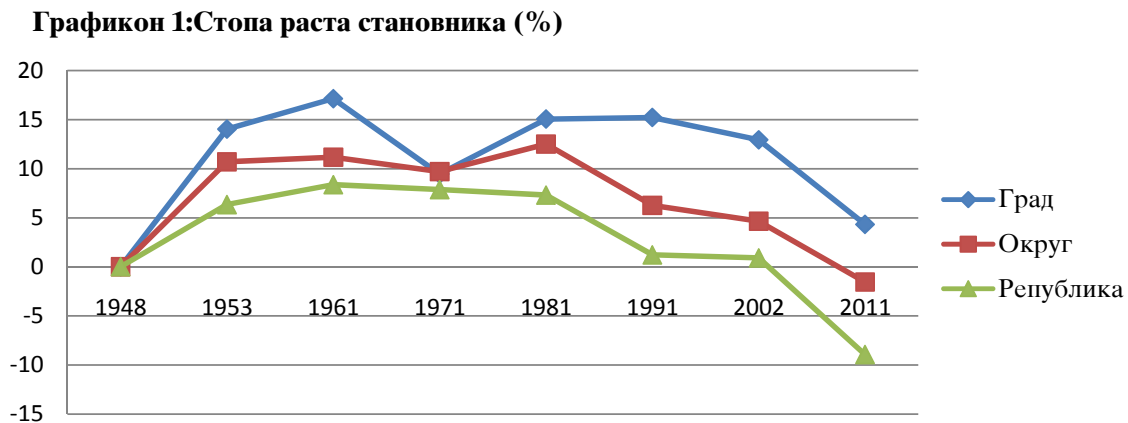
Između dva popisa, Novi Pazar beleži demografski rast od 16,76% (po popisu, broj stanovnika 2002. je bio 85.996 dok 2011. ima 100.410 stanovnika) i hronološki, takav trend se beleži godinama na nivou grada, što već nije slučaj na nivou okruga i republike.

Tabela 1. Uporedni pregled broja stanovnika, podaci iz popisa. *

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Broj stanovnika u gradu	44.020	50.189	58.777	64.326	74.000	85.249	96.260	100.410
Promena broja stanovnika u gradu	/	6.169	8.588	5.549	9.674	11.249	11.011	4.150
Stopa rasta broja stanovnika u gradu (%)	/	14,01	17,11	9,44	15,04	15,20	12,92	4,31
Broj stanovnika u okrugu	186.092	206.008	228.991	251.230	282.644	300.274	314.167	309.258
Stope rasta broja stanovnika u okrugu (%)	/	10,70	11,16	9,71	12,50	6,24	4,63	-1,56
Broj stanovnika u Srbiji	5.794.837	6.162.321	6.678.247	7.202.915	7.729.246	7.822.795	7.893.125	7.186.862
Stopa rasta broja stanovnika u Srbiji (%)	/	6,34	8,37	7,86	7,31	1,21	0,90	-8,95

* Broj stanovnika po prethodnoj metodologiji (ranijih popisa – pre 1991. godine), sem za 2011. god

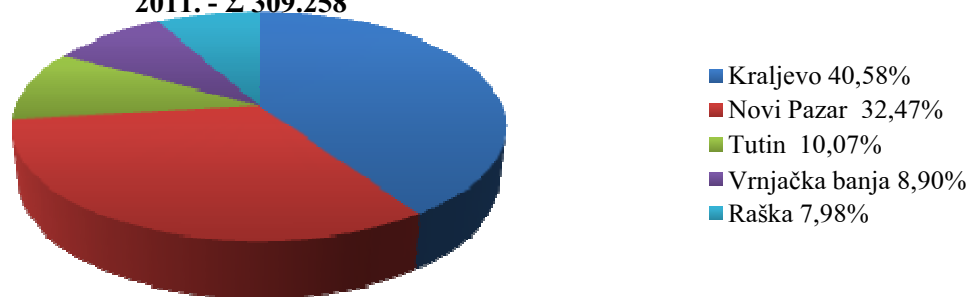
Izvor: RZS, Opštine u Srbiji-popis 2002.; Popis stanovništva 2011.

Izvor: Republički zavod za statistiku, popis 2011.

Novi Pazar pripada jugozapadnom delu Republike Srbije. Iako je po površini duplo manji grad od Kraljeva, grada u regionu, u Novom Pazaru živi neznatno manji broj stanovnika. Struktura stanovništva u okruženju je data na sledećem grafičkom prikazu:

Grafikon 2: Struktura stanovništva Novog Pazara i gradova u okolini, 2011. - Σ 309.258

Izvor: Republički zavod za statistiku, popis 2011.

Ukupan broj stanovnika grada – 100.410

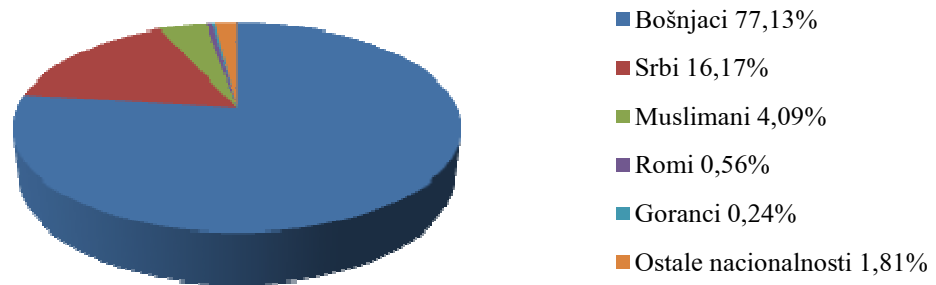
- 66,26%-urbano
- 33,74%-ruralno

Odnos urbanog i ruralnog stanovništva - Seoske sredine prati depopulacija zbog prestanka biološkog obnavljanja, ali i zbog migracija stanovništva prema urbanim i drugim područjima atraktivnijim za život i rad.

Etnička pripadnost stanovništva - Podaci iz 1991. i 2002. godine, jasno ukazuju na dijametralno različite tendencije u demografskom razvoju bošnjačko-muslimanskog i srpskog-pravoslavnog stanovništva. Dok se, sa jedne strane, broj srpskog stanovništva smanjio za 7,7%, broj bošnjačkog stanovništva se povećao za 4,6%. U 2002. godini broj bošnjačkog stanovništva je 3,73 puta bio veći od broja srpskog stanovništva, a slična tendencija je nastavljena i u periodu 2002. – 2011. godina.¹

¹Републички завод за статистику (2014), Демографска статистика у Републици Србији, 2013, Београд.

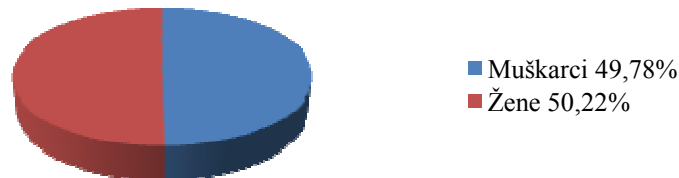
Grafikon 3:Struktura stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti (%),2011

Izvor: Republički zavod za statistiku, popis 2011.

Struktura stanovništva prema polu - Prema polnoj strukturi, iako je gotovo uvek bio ujednačen broj muškaraca i žena, u 1971, 1981 i 1991. godini, muškarci su bili u neznatno većem broju. U popisu iz 2002. godine, broj stanovnika je iznosio 85.996 gde je registrovano više ženskog (50,5%) od muškog stanovništva (49,5%). Prema podacima iz popisa 2011.godine, ovakva tendencija je nastavljena i u poslednjih deset godina.²

Grafikon 4:Struktura stanovništva prema polu, 2011

Izvor: Republički zavod za statistiku, popis 2011.

Obrazovna struktura stanovništva – u odnosu na popis iz 2002.godine, obrazovna struktura stanovništva je značajno promenjena na bolje. Evidentno je manji broj bez stručne spreme, odnosno veći broj sa stečenim srednjim, višim i visokim obrazovanjem.

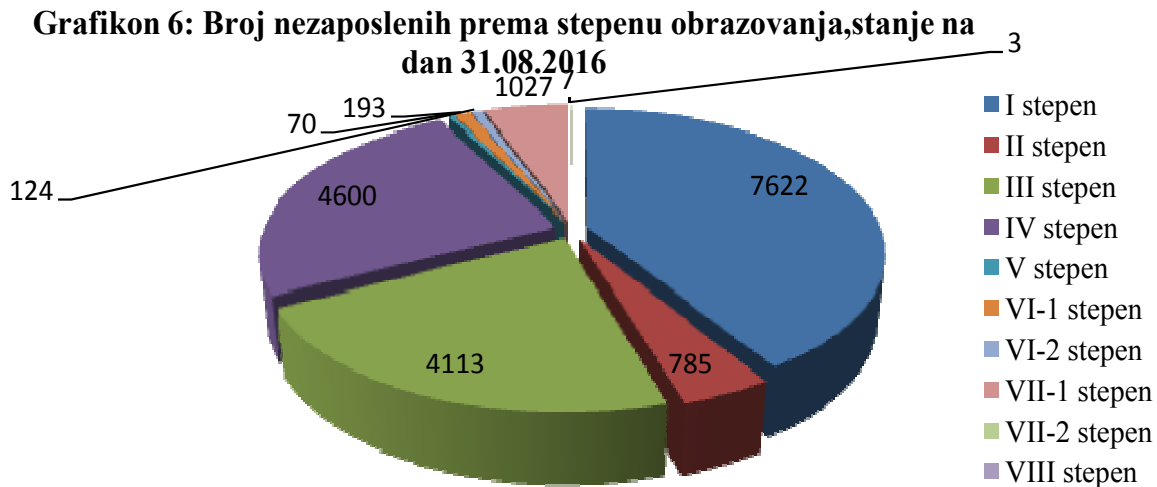
Grad je sve veći centar obrazovanja u regionu, sa sedam srednjih škola i dva univerziteta. Veliki resurs i potencijal grad ima u mladom stručnom i obrazovanom kadru.

²Републички завод за статистику (2014), Демографска статистика у Републици Србији, 2013, Београд.

ukupno	20557	20970	20475	21503	20501	18891	18933	18437
--------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Izvor: Republički zavod za statistiku preko Nacionalne službe za zapošljavanje

Prema evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje-filijale u Novom Pazaru, ukupan broj nezaposlenih 18.794 lica, na dan 31.08.2016.godine. Najveći broj nezaposlenih je sa I stepenom obrazovanja (7622), sa IV stepenom (4600) i sa III stepenom obrazovanja (4113). Na evidenciji nezaposlenih se nalaze 7 lica sa VII-2 i 3 lica sa VIII stepenom obrazovanja.

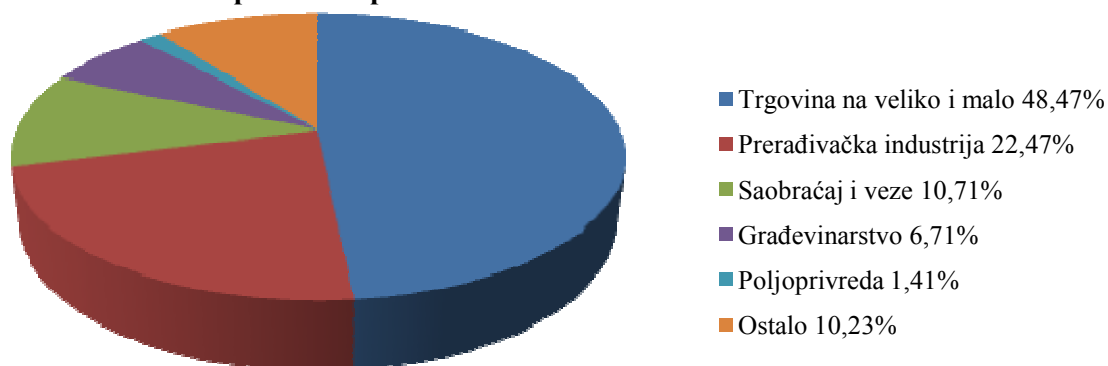
Izvor: Nacionalna služba za zapošljavanje-filijala Novi Pazar

Na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje se nalazi ukupno 83 osobe sa invaliditetom, od kojih su 32 žene.

Grad Novi Pazar je tradicionalno trgovački grad. Zbog svoje geografske pozicije i mogućnostima za dalji razvoj, sektori koji su zastupljeni su: tekstilna industrija, proizvodnja obuće, drvno-prerađivačka industrija, građevinska industrija, proizvodnja hrane, trgovinsko-ugostiteljski sektor, turizam i hotelijerstvo.

Ukupan broj privrednih društava u gradu je 1.146, od kojih su: 2 velika, 63 srednja i 1.081 malih. Broj preduzetnika je 2.970. Struktura preduzeća po delatnostima je sledeća:

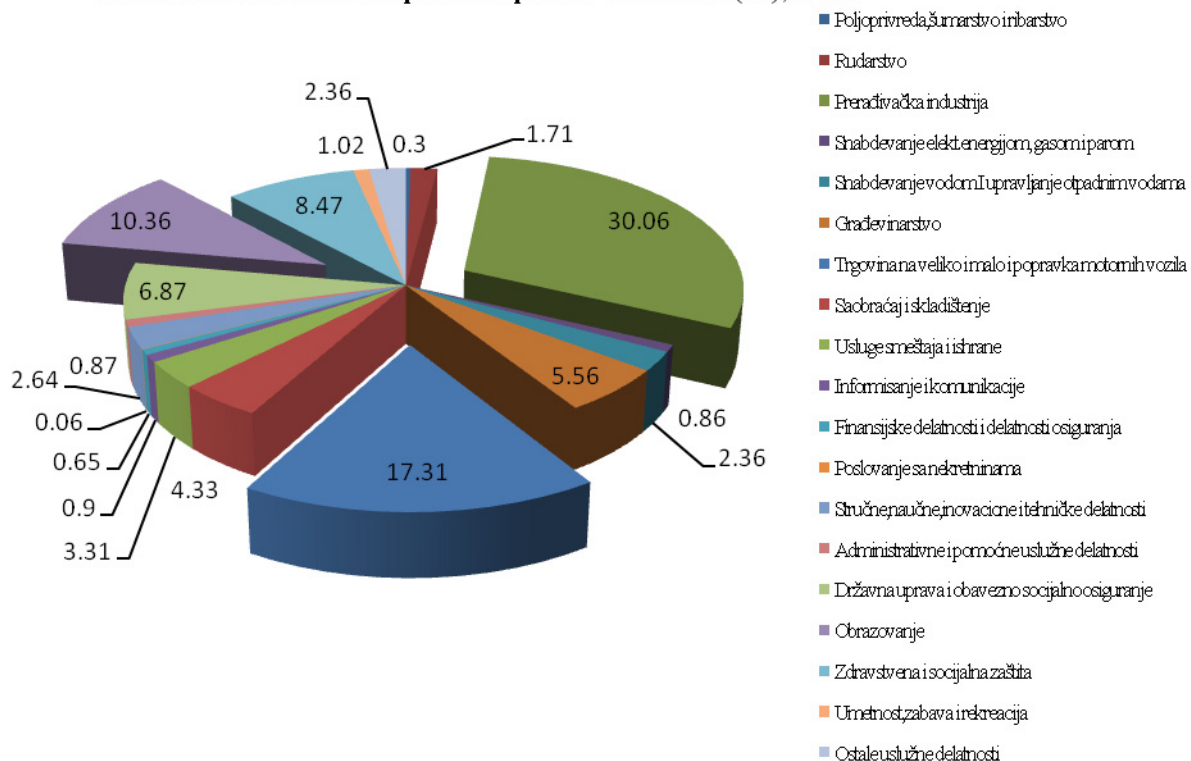
Grafikon 7: Struktura preduzeća prema delatnostima

Izvor: Grad Novi Pazar – Privredni informator

Prema broju zaposlenih, privreda grada je najviše bazirana na prerađivačkoj industriji 30,06%, trgovina na veliko i malo 17,31% i obrazovanje 10,36% zaposlenih.

Grafikon 8: Struktura zaposlenih prema delatnosti (%), 2015

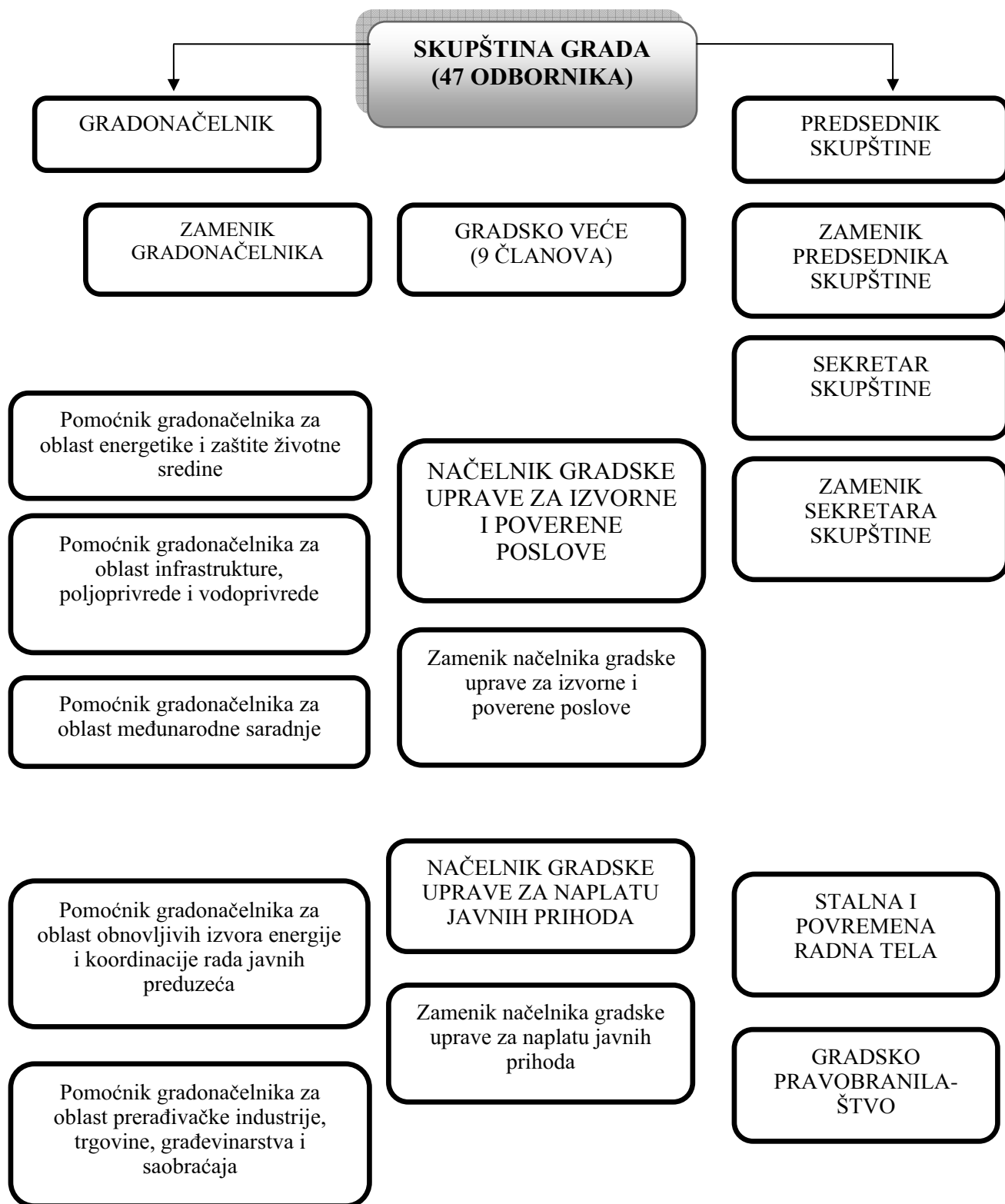

Značaj tržišta raste sa razvojem robne proizvodnje i danas je život nezamisliv bez tržišta na kome deluju razna udruženja, asocijacije i klasteri.

U Novom Pazaru su aktivni:

- ASSTEKS – tekstilna asocijacija
- NP SHOES – asocijacija proizvođača obuće
- PEŠTER – agro klaster
- Udruženje proizvođača hrane “PEŠTER FUD”
- Udruženje mesara
- Udruženje pekara
- Klaster turističkih agencija i hotelijera
- Udruženje poslovnih žena jugozapadne Srbije

Grafikon 9: Prikaz strukture lokalne samouprave Grada Novog Pazara

Pravni okvir Grada Novog Pazara definisan je Zakonom o lokalnoj samoupravi, Zakonom o radnim odnosima u državnim organima i nizom drugih zakona, uredbi i odluka. Statut je najviši pravni akt Grada, po kojem Grad ima status pravnog lica. Svi poslovi koji se odnose na grad Novi Pazar se realizuju preko organa lokalne samouprave: Skupštine, Gradskog Veća, gradonačelnika i Gradske uprave. Lokalna samouprava preko svojih organa u skladu sa Ustavom i Zakonom donosi programe razvoja, urbanističke planove, budžet i završni račun, uređuje i obezbeđuje obavljanje komunalnih delatnosti i druge poslove koji su u interesu građana. Lokalna samouprava ima nadležnosti u oblasti osnovnog i srednjeg obrazovanja, kulture, fizičke kulture, društvene brige o deci, primarne zdravstvene zaštite, socijalne zaštite, boračko-invalidske zaštite, zaštite spomenika kulture.

Skupština Grada je najviši zakonodavni organ vlasti u Gradu. Skupštinu Grada čine odbornici koje biraju građani na neposrednim izborima, tajnim glasanjem. Gradska skupština ima 47 odbornika.

U okviru ***Gradske uprave za izvorne i poverene poslove grada Novog Pazara*** obrazuju se sledeće unutrašnje organizacione jedinice za vršenje srodnih poslova :

1. Odeljenje za opštu upravu,
2. Odeljenje za društvene delatnosti,
3. Odeljenje za finansije,
4. Odeljenje za privredu,
5. Odeljenje za lokalni ekonomski razvoj,
6. Odeljenje za skupštinske poslove, poslove gradonačelnika i Gradskog veća,
7. Odeljenje za urbanizam i izgradnju,
8. Odeljenje za imovinsko pravne poslove,
9. Odeljenje za komunalne, stambene i poslove saobraćaja ,
10. Odeljenje za zaštitu životne sredine, protivpožarnu zaštitu, bezbednosti i zdravlju na radu,
11. Odeljenje za inspekcijske poslove,
12. Odeljenje komunalne policije,
13. Odeljenje za zajedničke poslove,
14. Odeljenje za informacione tehnologije,
15. Odeljenje za tehničke i pomoćne poslove, obezbeđenje i vozni park,
16. Odeljenje za informisanje,
17. Odeljenje za vanredne situacije i poslove odbrane.

U Gradskoj upravi za izvorne i poveren poslove grada Novog Pazara se kao posebna organizaciona jedinica obrazuje Kabinet gradonačelnika.

U okviru **Gradske uprave za naplatu javnih prohoda** obrazovani su sledeći odseci:

- Odsek kancelarijske kontrole,
- Odsek terenske kontrole,
- Odsek za naplatu, poresko računovodstvo i izveštavanje,
- Odsek za finansije i opšte poslove.

Služba za internu reviziju grada Novog Pazara je formirana rešenjem Gradonačelnika grada Novog Pazara 2014.godine . Služba je organizaciono nezavisna od delatnosti koju revidira, nije deo ni jednog poslovnog procesa, odnosno organizacionog dela korisnika budžetskih sredstava grada Novog Pazara, a u svom radu je neposredno odgovorna gradonačelniku.

Gradsko javno pravobranilaštvo je formirano kao poseban organ na sednici Skupštine grada Novog Pazara održanoj 27.06.2016.godine a obavlja poslove pravne zaštite imovinskih prava i interesa grada Novog Pazara.

4. Podaci o ciljnoj grupi

Ne postoji jedinstvena baza podataka o broju osoba sa invaliditetom za grad Novi Pazar, već svaka institucija i udruženje raspolaže podacima o broju svojih korisnika.

Na evidenciji Centra za socijalni rad u 2015. godini je bilo 873 osobe sa invaliditetom, od toga 463 žene i 410 muškaraca. Od ukupnog broja osoba sa invaliditetom dece ima 197, tabela 4.

- Prema evidenciji Centra za socijalni rad najveći broj osoba sa invaliditetom ima telesni invaliditet 413 osoba i mentalni invaliditet 287 osoba, tabela 5.
- Podaci iz sledećih tabela ukazuju na tendenciju porasta broja ove kategorije korisnika.

**Tabela 4. Osobe sa invaliditetom na evidenciji
Centra za socijalni rad u 2015. godini, prema starosti i polu**

Starost	Muški	Ženski	Ukupno
Deca	106	91	197
Mladi	39	25	64
Odrasli	147	149	296
Stariji	118	198	316
UKUPNO	410	463	873

Tabela 5. Broj osoba sa invaliditetom u Centru za socijalni rad u 2015. godini prema vrsti invaliditeta i starosti

Vrsta invaliditeta	Starosna struktura				
	Deca	Mladi	Odrasli	Stariji	Ukupno
Telesni	51	35	164	163	413
Intelektualni	4	2	21	10	37
Mentalni	87	13	90	97	287
Senzorni	11	6	13	38	68
Pervazivni razvojni poremećaji	5	4	5	0	14
Višestruki	45	4	0	5	54
UKUPNO	203	64	293	313	873

Izvor: Centar za socijalni rad Novi Pazar

Specijalna bolnica za mišićne i neuromišićne bolesti Novi Pazar na trajnom smeštaju ima 24 osobe iz cele Srbije različitog invaliditeta. U sastavu Specijalne bolnice je vrtić i osnovna škola za decu koje su na trajnom smeštaju i za decu koja su na privremenom lečenju.

Društvo za cerebralnu paralizu Novi Pazar broji 112 članova od kojih su 48 deca, osnovnu školu redovno pohađaju 16 članova, srednju školu pohađa 10 članova, fakultet pohađa 6 članova.

Udruženje paraplegičara iz Novog Pazara broji 26 članova, delom smeštenih u Novopazarskoj banji a jedan deo tačnije 19 u porodicama. Udruženje ima članove koji žive u Tutinu, Raški, a najveći deo živi na teritoriji Novog Pazara i okoline. Svi su korisnici tuđe nege i pomoći i to je osnovni izvor njihovih primanja.

Društvo za pomoć MNRL Novi Pazar svojoj evidenciji ima 987 lica svih kategorija ometenosti i starosne dobi a usluge dnevnog boravka koristi 60 lica.

Međuopštinska organizacija Savez slepih i slabovidnih broji 181 članova različitih kategorija i procenata oštećenja.

Savez gluvih i nagluvih Novi Pazar broji oko 900 članova sa oštećenim sluhom i govorom.

Međuopštinska organizacija civilnih invalida rata ima 106 članova od kojih je određen broj slepih lica koji su i civilne žrtve rata.

Udruženje psihologa Novi Pazar broji 136 korisnika psihičkog i fizičkog invaliditeta.

5. Službe koje stoje na raspolaganju osobama sa invaliditetom

Osobe sa invaliditetom su lica koja zbog fizičkih ili mentalnih ograničenja nemaju ili imaju ograničen pristup društvenom životu koji odgovara njihovom starosnom dobu, polu, materijalnim prihodima kojima raspolažu, društvenoj ili kulturnoj sredini u kojoj žive. U našem društvu sve je veći broj ljudi sa fizičkim i psihičkim smetnjama. Uzroci takvog stanja su brojni a posledice su uglavnom trajne i nepovratne, tako da društvena zajednica ne može na njih adekvatno da reaguje.

Kategorija dece i omladine ometene u razvoju nije brojčano izražena ali je rad sa ovim korisnicima veoma složen i odgovoran. Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana detetom ometenim u psihofizičkom razvoju smatra se: 1. slepo dete, 2. gluvo dete, 3. dete sa teškim telesnim smetnjama u razvoju (paraliza, cerebralna paraliza, distrofija, paraplegija, kvadriplegija, multipla skleroza i ostale urođene i stečene telesne smetnje), 4. dete sa smetnjama u mentalnom razvoju (stepena lake, umerene, teže i teške mentalne ometenosti), 5. dete obolelo od autizma, 6. dete višestruko ometeno u razvoju.

Donošenjem Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja 2009.g. u Republici Srbiji stvoreni su uslovi da se kroz sistemsku i institucionalnu podršku omogući uspešno uključivanje i napredovanje svakog deteta u procesu obrazovanja. Zakon je obezbedio da se u redovnom školskom sistemu nađu sva deca, dakle i ona sa lakšim smetnjama u razvoju, kao i fizičkim hendikepima. Na osnovu ovog Zakona donet je i Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku, na osnovu kojeg su formirane interresorne komisije. Ova komisija vrši procenu potreba deteta za pružanjem dodatne podrške, a na zahtev roditelja/staratelja i po službenoj dužnosti – na inicijativu obrazovne, zdravstvene ili ustanove socijalne zaštite. Interresorna komisija preporučuje vidove dodatne podrške koja detetu treba da obezbedi uslove za razvoj, učenje i učešće u životu zajednice.

Službe koje stoje na raspolaganju osobama sa invaliditetom i njihovim porodicama u Novom Pazaru:

Gradska uprava Grada Novi Pazar – Odeljenje za društvene delatnosti koga čine četiri odseka:

- Odsek za obrazovanje, kulturu i sport,
- Odsek za prosvetnu inspekciju,
- Odsek za društvenu brigu o deci,
- Odsek za socijalnu, boračko-invalidsku i primarnu zdravstvenu zaštitu.

U okviru Odseka za društvenu brigu o deci i Odseka za socijalnu, boračko-invalidsku i primarnu zdravstvenu zaštitu, poslovi koji se tiču podrške osobama sa invaliditetom su mnogobrojni kao što su:

- Sprovode se uredbe Zakona o finansijskoj podršci porodici koje se odnose na poboljšanje uslova za zadovoljavanja potreba dece i porodice, podršku materijalno ugroženim porodicama, kao i deci sa smetnjama u razvoju,
- Vodi se upravni postupak za priznavanje svojstva lične i porodične vojne invalidnine, prava na mesečno novčano primanje, prava civilnih invalida rada i prava njihovih porodica,
- Stara se o primeni propisa koja se odnose na prava žena i manjinskih grupa, prati i učestvuje u rešavanju problematike lica sa invaliditetom,
- Vodi postupak za utvrdjivanje nadoknade za posebnu negu deteta.

Gradska uprava Grada Novog Pazara finansira programske aktivnosti sledećih udruženja: Udruženja za pomoć mentalno nedovoljno razvijenih osoba; Društva za cerebralnu paralizu, Udruženja paraplegičara, Međuopštinske organizacije Saveza slepih Srbije, Saveza gluvih i nagluvih, Međuopštinske organizacije civilnih invalida rata i Udruženja psihologa Novi Pazar.

Centar za socijalni rad omogućava dostupnost usluga socijalne zaštite svima kojima su one potrebne. Pri tome se posebna pažnja obraća na jednu od najugroženijih grupa kao što su deca sa smetnjama u razvoju. Socijalna i porodično-pravna zaštita ove kategorije dece predstavlja veoma složen, ozbiljan i delikatan posao, a sastoji se u evidentiranju ove dece, razvrstavanju, pružanju materijalne pomoći, tuđe nege, zdravstvenom tretmanu, obezbeđivanju rehabilitacije, smeštaju tih lica u neku od ustanova socijalne zaštite, uključivanje u rad specijalnih škola, osposobljavanju za određene radne i životne aktivnosti u granicama preostalih mogućnosti, itd. Na kraju 2015.godine na evidenciji Centra za socijalni rad nalazilo se 873 korisnika dodatka za pomoć i negu drugog lica.

Centar za socijalni rad uz finansijsku podršku Grada Novog Pazara realizuje sledeće usluge iz proširenih oblika socijalne zaštite a čiji je cilj da se obezbedi razvoj pristupačnih socijalnih usluga za osetljive društvene grupe.

- **Pomoć u kući za stara i invalidna lica**, koja ima za cilj da unapredi i održi kvalitet života korisnika, kao i da omogući nezavisnost i aktivno učešće u društvu. Ukupan broj korisnika ove usluge je 85 a od toga je 30 korisnika osoba sa invaliditetom.
- **Pomoć u kući za decu za smetnjama u razvoju** ima za cilj da omogući aktivno učešće u društvu kao i da se olakša i unapredi život korisnika. Na evidenciji je sedam korisnika kojima se usluga pruža.
- **Terapijsko edukativno socijalne usluge** obuhvata različite usluge koje su usmerene na razvoj određenih veština a koje su neophodne za obavljanje svakodnevnih i drugih životnih aktivnosti.

Dom zdravlja u okviru Dečijeg Dispanzera ima formirano Razvojno savetovalište koje je namenjeno svoj deci od rođenja do adolescentnog doba a posebno deci sa rizikom na rođenju i deci sa smetnjama u razvoju. Cilj rada sa decom sa smetnjama u razvoju jeste postizanje optimuma funkcionsianja u okviru datih genetskih mogućnosti deteta. Ranom intervencijom mogu se ublažiti ili prevazići smetnje, unaprediti razvoj i poboljšati život deteta i porodice u celini.

Specijalna bolnica za mišićne i neuromišićne bolesti u Novom Pazaru ima trajno smeštene pacijente kojima pruža fizikalno lečenje, tretmane i rehabilitaciju a pored toga u okviru nje se i odvija proces obrazovanja dece i to u vrtiću i školi. Specijalna bolnica ima dobru saradnju sa osnovnim školama i udruženjima koja pružaju pomoć ometenim osobama.

Predškolska ustanova “Mladost” ima poseban program za rad sa decom sa smetnjama u razvoju. Rad sa decom sa smetnjama u razvoju u predškolskoj ustanovi „Mladost“ u školskoj 2016/2017 godini realizovaće se kroz inkluziju i integraciju.

Integracija dece sa smetnjama u razvoju se ostvaruje u razvojnim grupama u objektu dečijeg vrtića „Naše dete“ gde trenutno ima 4 dece u jednoj razvojnoj grupi.

Ova deca deo vremena takođe provode i u redovnim grupama vrtića, po prethodno utvrđenom rasporedu i u saradnji vaspitača i defektologa.

- Rad sa decom sa lakšim smetnjama u razvoju ili invaliditetom, u redovnoj grupi, obavlja se u okviru inkluzije. Ukupno 18 dece je uključeno u ovaj rad u četiri objekta vrtića PU „Mladost“ .

Specijalna odeljenja za rad sa decom ometenom u razvoju postoje u sledećim školama:

1) **Osnovna škola “Desanka Maksimović”** – U ovoj školi postoji šest odeljenja od kojih su dva kombinovana a ukupno ima 36 dece. Rad sa ovom decom obavlja šest defektologa, jedan logoped, jedan nastavnik fizičkog vaspitanja i jedan nastavnik likovne culture.

2) **Osnovna škola “Jovan Jovanović” Zmaj** – U ovoj školi postoji specijalno odeljenje gluvih i nagluvih koje pohađa pet učenika i to u kombinovanom odeljenju. U rad sa ovom decom su uključena dva defektologa, jedan logoped i predmetni nastavnici .

3) **Škola za dizajn tekstila i kože** – U ovoj školi ima tri odeljenja dece sa teškoćama u razvoju, sa ukupno 18 učenika. Sa njima rade jedan defektolog oligofrenolog, dva nastavnika pratkične nastavnike i jedan nastavnik fizičkog vaspitanja koji su osposobljeni za rad sa učenicima sa smetnjama u razvoju na Defektološkom fakultetu. U cilju obezbeđivanja adekvatnih uslova realizovan je projekat uz pomoć turske razvojne agencije “Tika” koji obuhvata opremanje specijalizovane učionice za rad sa ovim učenicima. Deca su učestvovala na nekoliko izložbenih manifestacija koje organizuje Grad Novi Pazar i na školskim izložbama.

Udruženje za pomoć mentalno nedovoljno razvijenih osoba je socijalno-humanitarna nevladina organizacija, koja na svojoj evidenciji ima lica svih kategorija ometenosti i starosne dobi a veliki broj lica koristi usluge dnevnog boravka. Svrha usluge **Dnevnog boravka** sastoji se u unapređivanju kvaliteta života korisnika u vlastitoj socijalnoj sredini kroz održanje i razvijanje socijalnih, psiholoških i fizičkih funkcija i veština kako bi se u što većoj meri osposobili za samostalan život. Kroz uslugu Dnevnog boravka korisnici u organizovanom okruženju i uz potreban nadzor zadovoljavaju razvojne potrebe stiču i razvijaju životne veštine, ličnu i društvenu odgovornost radi razvoja samostalnosti, socijalnih, sazajnih i drugih važnih funkcija. Uslugom Dnevnog boravka realizuje se pozitivno i konstruktivno iskustvo boravka izvan porodice, a članovima porodice slobodno vreme za bavljenje radnim i drugim aktivnostima. Usluga Dnevnog boravka se realizuje kroz osmišljene programe u planiranim i ograničenim vremenskim periodima.

Usluga Predah porodice za decu, mlade i odrasle sa smetnjama u razvoju razvija se kao nova usluga socijalne zaštite koja podrazumeva povremeno, kratkoročno odvajanje dece sa smetnjama u razvoju od roditelja, u cilju osamostaljivanja i socijalizacije dece, a pre svega je namenjena roditeljima – pruža im mogućnost odmora od svakodnevnog brige o detetu, kao i priliku za obavljanje različitih porodičnih i profesionalnih obaveza. Ovu uslugu finansira Grad Novi Pazar iz sredstava namenskog transfera za razvijanje usluga socijalne zaštite.

Društvo za cerebralnu paralizu Novi Pazar je nevladino i neprofitno udruženje, osnovano na neodređeno vreme radi ostvarivanja ciljeva u oblasti socijalno humanitarno invalidske zaštite osoba sa invaliditetom, posebno osoba sa cerebralnom i dečijom paralizom.

Ciljevi Društva su: unapređivanje svih vidova invalidske zaštite osoba sa invaliditetom posebno u domenu zdravstvene, socijalne i pravne zaštite, obrazovanja, zapošljavanja i kulture, edukacija građana o potrebama i mogućnostima osoba sa invaliditetom, a posebno osoba sa cerebralnom i dečijom paralizom i rad na podizanju nivoa svesti svih građana o pitanjima osoba sa invaliditetom. Misija Društva je poboljšanje prava osoba sa cerebralnom paralizom, kako u pogledu obrazovanja tako i u pogledu socijalnih barijera sa kojima se susreću u svakodnevnom životu.

- Ovo društvo je do sada realizovalo sledeće projekte:
- **život bez prepreka** (2009.g.) odobreno od strane Ministarstva rada i socijalne politike , pomoću ovog projekta je javnost upoznata sa problemima osoba sa cerebralnom i dečijom paralizom;
- **život bez diskriminacije** (2010.g.) je finansirala Evropska Unija a sprovodilo Ministarstvo rada i socijalne politike i Program Ujedinjenih nacija za razvoj. Cilj projekta je bio podizanje svesti u javnosti u cilju prepoznavanja diskriminacije.
- **Grad dostupan svima** (2011.g.) je finansiralo Ministarstvo rada i socijalne politike a partneri su bili Gradska uprava Grada Novog Pazara i Regionalna televizija.
- **Aktivno živimo** (2016.g.) projekat osmišljen sa idejom da se poboljša kvalitet osoba sa cerebralnom paralizom i samim tim olakša njihovo uključivanje u život zajednice).

Udruženje paraplegičara iz Novog Pazara je humanitarna organizacija koja okuplja osobe sa povredom kičmene moždine pa su stoga direktno vezana za invalidska kolica. Udruženje je osnovano 1998. godine i od osnivanja je član Saveza Republike Srbije. Ciljevi organizacije su okupljanje osoba sa paraplegijom, pružanje organizovane pomoći, sveobuhvatna zaštita članova i njihovih porodica, pokretanje i učestvovanje u svim akcijama koje su usmerene na pomoć osobama sa paraplegijom. Osnovni zadatak udruženja je da integriše osobe sa ovom dijagnozom radi ostvarivanja prava koja im zakonski pripadaju.

Ovo udruženje je realizovalo projekte :

- “ **I ja vozim**” - pomoću kojeg je deset osoba ovog Udruženja došlo do vozačke dozvole,
- “ **Servisiranje i nabavka ortopedskih pomagala**” pomoću kojeg su članovi došli do novih kolica, guma za kolica, itd.

Međuopštinska organizacija Savez slepih Srbije Novi Pazar je socijalno-humanitarna organizacija koja postoji od 1956. godine i okuplja slepa i slabovidna lica radi ostvarenja njihovih zajedničkih interesa i potreba. Organizacija podstiče i koordinira aktivnost članova na ostvarivanju zajedničkih ciljeva i zadataka a u skladu sa Statutom, planom i programom.

Organizacija je do sada organizovala brojne projekte odobrene od strane Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja a to su:

- „**Psihosocijalna rehabilitacija kasnije oslepelih lica** „- 2004.g. čija je svrha da kasnije oslepela lica private slepilo realno kako bi uspešno nastavili svakodnevne aktivnosti.
- „**Dodirom do čitanja**“ – 2005.g. – Ovim projektom su bila uključena slepa deca koja tek treba da krenu u školu a cilj je bio opismenjavanje na Brajevom pismu.
- „**Prepoznajte beli štap**“ – 2007.g. – Ovaj projekat je bio usmeren na orijentaciju u samostalnom kretanju slepih lica uz pomoć belog štapa.
- „**I ja želim da vidim dugu**“ – 2010.g.- Svrha ovog projekta je bila razvoj vizuelnog opažanja, kao i savetodavni rad sa roditeljima.
- „**Dodirimo dugu**“ – 2015.g. čiji je cilj razvoj kompenzatorskih sposobnosti kod slepe I slabovide dece., kao i rad sa roditeljima.
- „**Dodirom i zvukom do znanja** „ – 2016..g. aktivnosti projekta su bile usmerene na razvoj vizuelne percepcije, auditivne, motorike slepe dece i savetodavni rad sa roditeljima.

Savez gluvih i nagluvih Novi Pazar je socijalno humanitarna organizacija koja postoji i radi od 1952.godine. Savez prvenstveno radi na unapređenju položaja osoba sa oštećenjem sluha i govorom u pogledu njihovog evidentiranja, školovanja, zapošljavanja, nabavke slušnih aparata, ostvarivanja zakonskih prava iz oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, učenja gestovnog govora, obezbeđivanja učešća u kulturno-sportskim manifestacijama, itd. Pri Savezu postoji i radi prevodilački servis koji podrazumeva besplatne usluge svim licima .

Savez gluvih i nagluvih je realizovalo sledeće projekte:

- „**Ruke govore**“ – učenje gestovnog govora u četiri osnovne škole u Novom Pazaru;
- „**Svet tišine**“ obuka zapošljenih u institucijama za učenje gestovnog govora;
- „**Obuka znakovnog govora za studente sa državnog univerziteta** – Projekat podržalo Ministarstvo za rad, boračka i socijalna pitanja .

Meduopštinska organizacija civilnih invalida rata ima u svom članstvu i određeni broj starijih slepih lica koji su i civilne žrtve rata, tako da za njih važe i one usluge koje važe sa slepa lica. Pored toga ono što je neophodno predvideti za civilne žrtve rata koje su obično starije dobi su: pomoć u kući, stanovanje uz podršku, u skladu sa preostalim sposobnostima omogućiti učestvovanje u kulturnim i sportskim događajima, rehabilitacija i banjsko lečenje.

Udruženje psihologa Novi Pazar je nevladino i neprofitno udruženje, osnovano na neodređeno vreme radi ostvarivanja profesionalnog i društvenog organizovanja fizičkih i pravnih lica koja se bave psihološkom delatnošću, u cilju promovisanja psihologije, unapređenja i zaštite psihološke nauke i profesionalnog stvaralaštva.

Ciljevi udruženja obuhvataju bavljenje aktuelnim temama u domenu psihologije kao što su podsticanje socijalne inkluzije kroz individualan rad sa decom sa smetnjama u razvoju, pružanje psihološke podrške i savetovanja mladima, promovisanje mentalnog zdravlja, rad sa marginalizovanim i ugroženim društvenim grupama (žrtve zlostavljanja, Romi, osobe sa invaliditetom).

Glavni projekti ovog Udruženja koje finansira Grad Novi Pazar su:

- Individualni psihološki rad sa decom sa smetnjama u razvoju – obuhvata osposobljavanje dece sa smetnjama u razvoju za svakodnevni život i uključivanje u aktivnosti lokalne zajednice. Broj korisnika usluge je 87 .
- Lični pratilac deteta – dostupan je detetu sa invaliditetom, odnosno sa smetnjama u razvoju, kome je potrebna podrška za zadovoljavanje osnovnih potreba u svakodnevnom životu a broj korisnika je 14 .
- Personalna asistencija - Usluge personalne asistencije dostupne su punoletnim licima sa invaliditetom a svrha ove usluge je pružanje odgovarajuće individualne praktične podrške koja je korisniku neophodna za zadovoljavanje ličnih potreba i uključivanje u obrazovne, radne i društvene aktivnosti u zajednici, radi uspostavljanja što većeg nivoa samostalnosti. Broj korisnika je 5 .

Udruženje za pomoć osobama sa autizmom Novi Pazar je humanitarno, nedobitno i nevladino udruženje koje je osnovano 2015. godine radi unapređenja položaja osobama sa autizmom i njihovih porodica, kao i zaštite ljudskih prava osoba sa autizmom na teritoriji grada Novog Pazara.

Ciljevi ovog udruženja su:

- stvaranje uslova za unapređenje programa rada i zaštita prava osoba sa autizmom
- širenje društvene svesti i informisanja o problemima osobama sa autizmom i njihovim potrebama
- formiranje servisa podrške za pomoć osobama sa autizmom i njihovim porodicama
- saradnja sa Republičkim udruženjem za pomoć osobama sa autizmom kao i sa srodnim udruženjima i stručnjacima iz ove oblasti
- ostvarivanje svih vidova zaštite osoba sa autizmom .

Članovi udruženja su roditelji i njihova deca. 10 je osnivača udruženja, a ostali roditelji su u ulozi volontera. Udruženje poseduje literaturu i brošure sa primerima koji mogu da olakšaju stručnjacima, nastavnicima i roditeljima razumevanje problema osoba sa autizmom i rešavanje istih.

6. Identifikacija problema

Brojni su problemi sa kojima se osobe sa invaliditetom susreću u Novom Pazaru što im umanjuje mogućnost da samostalno funkcionišu u zajednici, da se druže, zapošljavaju, da se obrazuju, leče i dr.

Uzroci navedenog problema su sledeći:

- 1) Nerazumevanje okoline;
- 2) Otežano funkcionisanje porodica u kojima žive osobe sa invaliditetom;
- 3) Nedovoljno edukovan kadar u organima i javnim službama;
- 4) Neadekvatna primena propisa u oblasti obrazovanja dece sa smetnjama u razvoju.

7. Period, oblasti, ciljevi i drugi elementi Akcionog plana

Akcionni plan se donosi za period 2017- 2020. godine, a obuhvata sledeće oblasti:

- 1) Zapošljavanje;
- 2) Socijalnu zaštitu;
- 3) Obrazovanje;
- 4) Zdravstvenu zaštitu.

Opšti cilj ovog akcionog plana je unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Novom Pazaru.

Specifični ciljevi ovog akcionog plana su sledeći:

- 1) U oblasti **zapošljavanja:**
povećanje zaposlenosti osoba sa invaliditetom.
- 2) U oblasti **socijalne zaštite:**
unapređenje usluga socijalne zaštite za osoba sa invaliditetom.
- 3) U oblasti **obrazovanja, kulture i sporta:**
povećanje dostupnosti obrazovanja, kulturnih i sportskih sadržaja za decu i mlade sa smetnjama u razvoju odnosno invaliditetom.
- 4) U oblasti **zdravstvene zaštite:**
unapređenje dostupnosti usluga zdravstvene zaštite za osobe sa invaliditetom.

8. Praćenje sprovođenja Akcionog plana

Za potrebe sprovođenja Akcionog plana obrazovaće se radna grupa, koja će razviti mehanizam praćenja i izveštavanja, kao i “sistem ranog upozoravanja” na rizike u realizaciji planiranih mera i aktivnosti.

Radna grupa za praćenje sprovođenja Akcionog plana podnosiće Gradonačelniku redovne izveštaje o sprovođenju Akcionog plan svakih šest meseci, kao i vanredne izveštaje po potrebi.

TABELA AKCIONOG PLANA

1. Oblast: Zapošljavanje					
Specifični cilj: Povećanje zaposlenosti osoba sa invaliditetom					
Mera	Aktivnosti	Indikatori	Odgovorni realizator mere i učesnici u realizaciji mere	Rok	Potrebni resursi
1.1. Izrada programa za razvoj specifičnih znanja i veština, koje su potrebne za zapošljavanje osoba sa invaliditetom	1. Analiza radi identifikacije zanimanja kojima se mogu baviti osobe sa invaliditetom	Urađena analiza	Odgovorni realizator mere: Nacionalna služba za zapošljavanje	30. septembar 2017.	Nisu potrebna dodatna sredstva
	2. Obezbeđenje programa u skladu sa rezultatima analize	Na osnovu analize pokrenuta inicijativa kod Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, da u raspodeli broja odeljenja planira zanimanja na koja ukazuje analiza, a koja su potrebna za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.		31. decembar 2017.	Nisu potrebna dodatna sredstva
	3. Realizacija programa obuke			Kontinuirano	Iz redovnih sredstava Nacionalne službe za zapošljavanje
1.2. Motivisanje poslodavaca i institucija (javnih službi) za	1. Javni nastupi u medijima	Najmanje jedan nastup mesečno u TV odnosno radio emisijama	Odgovorni realizatori mere:	Kontinuirano	Redovna sredstva koja se dodeljuju

zapošljavanje osoba sa invaliditetom	2. Organizovanje tribina i radionica, s ciljem motivacije poslodavaca	Jednom godišnje	Nacionalna služba za zapošljavanje Udruženja osoba sa invaliditetom	Kontinuirano	medijima iz budžeta Grada Redovna sredstva Nacionalne službe za zapošljavanje
	3. Informisanje poslodavaca i šire javnosti o primeni propisa za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.			Kontinuirano	Redovna sredstva Nacionalne službe za zapošljavanje

2. Oblast: Socijalna zaštita

Specifični cilj: Unapređenje usluga socijalne zaštite za osoba sa invaliditetom

Mera	Aktivnosti	Indikatori	Odgovorni realizator mere i učesnici u realizaciji mere	Rok	Potrebni resursi
2.1. Obezbeđenje novih i unapređenje postojećih usluga socijalne zaštite	Obezbeđenje usluge dnevni boravak za osobe sa invaliditetom, na više lokacija u gradu	Još jedna nova lokalcija u Gradu	Odgovorni realizator mere: Jedinica lokalne samouprave	31. decembar 2018.	Sredstva iz budžeta Grada Sredstva iz budžeta Republike Srbije; Donatorska sredstva
	Obezbeđenje usluge pomoć u kući za osobe sa invaliditetom	20 korisnika usluge na godišnjem nivou	Odgovorni realizator mere: Jedinica lokalne samouprave Učesnik: Centar za socijalni rad	Kontinuirano	Sredstva iz budžeta Republike Srbije iz namenskih transfera
	Obezbeđenje usluge personalne asistencije	Izvršene izmene i dopune Odluke o socijalnoj zaštiti u Novom Pazaru	Odgovorni realizator mere: Jedinica lokalne samouprave	30. jun 2017. godine Kontinuirano	Sredstva iz budžeta Republike Srbije iz namenskih transfera;

					Budžet Grada Novog Pazara
	Obezbeđenje usluge ličnog pratioca za decu sa smetnjama u razvoju	Izvršene izmene i dopune Odluke o socijalnoj zaštiti u Novom Pazaru	Odgovorni realizator mere: Jedinica lokalne samouprave	30. jun 2017. godine Kontinuirano	Sredstva iz budžeta Republike Srbije iz namenskih transfera; Budžet Grada Novog Pazara
	Obezbeđenje usluge stanovanja uz podršku u zajednici za osobe sa invaliditetom	Izvršene izmene i dopune Odluke o socijalnoj zaštiti u Novom Pazaru; Izrađen projekat za obezbeđenje usluge	Odgovorni realizator mere: Jedinica lokalne samouprave	30. jun 2017. godine 31. decembar 2017. godine	Budžet Republike Srbije u skladu sa Zakonom o socijalnoj zaštiti; Donatorska sredstva ; Budžet Grada Novog Pazara
2.2. Unapređenje programa podrške usmerene ka porodicama u kojima žive osobe sa invaliditetom i osobama sa invaliditetom, radi unapređenja njihovih sposobnosti za samostalni život	1. Izraditi analizu potrebe za određenim programima podrške 2. Izrada programa podrške 3. Realizacija programa podrške	Broj korisnika programa podrške	Odgovorni realizator mere: Jedinica lokalne samouprave Centar za socijalni rad Učesnici: Udruženja za osobe sa invaliditetom	30. jun 2017. 31. decembar 2017. kontinuirano	Budžetska sredstva Grada Novog Pazara
2.3. Obezbeđenje novih prostora za pružanje usluga socijalne zaštite	Izrada studije izvodljivosti o modalitetima za obezbeđenje novih prostora za usluga socijalne zaštite	Izrađena studija izvodljivosti	Odgovorni realizator mere: Jedinica lokalne samouprave	30. septembar 2018.	Budžet Grada

3. Oblast: Obrazovanje, kultura i sport

Specifični cilj: Povećanje dostupnosti obrazovanja, kulturnih i sportskih sadržaja za decu i mlade sa smetnjama u razvoju odnosno invaliditetom.

Mera	Aktivnosti	Indikatori	Odgovorni realizator mere i učesnici u relizaciji mere	Rok	Potrebni resursi
3.1. Unapređenje kompetentosti stručnog kadra u školama i realizacija vršnjačke edukacije	Realizacija obuka za zaposlene u školama, za roditelje dece sa smetnjama u razvoju i učenike bez smetnji u razvoju	U skladu sa planovima stručnog usavršavanja u školama	Odgovorni realizator mere: Obrazovno-vaspitne ustanove	Kontinuirano	Redovna sredstva za obrazovno-vaspitne ustanove
3.2. Uklanjanje arhitektonskih barijera u osnovnim i srednjim školama i na fakultetima u Novom Pazaru	1. Donošenje odluke o prioritetima za uklanjanje arhitektonskih barijera obrazovnim ustanovama 2. Izrada potrebne tehničke dokumentacije 3. Pribavljanje dozvola i saglasnosti nadležnih organa	Doneta odluka Tehnička dokumentacija Izdate dozvole i pribavljene saglasnosti	Odgovorni realizator mere: Jednica lokalne samouprave Učesnici: škole u Novom Pazaru	31. decembar 2020. godine	Ministarstvo prosvete; Grad Novi Pazar;
3.3. Adekvatno obezbeđivanje opreme i školskih pomagala za decu sa smetnjama u razvoju	Donošenje odluke o određivanju prioriteta za opremanje	Akt o prioritetima	Odgovorni realizator mere: Jednica lokalne samouprave Učesnici: škole u Novom Pazaru	31. decembar 2020. godine	Ministarstvo prosvete; Grad Novi Pazar

4. Oblast: Zdravstvena zaštita

Specifični cilj: Unapređenje dostupnosti usluga zdravstvene zaštite za osobe sa invaliditetom.

Mera	Aktivnosti	Indikatori	Odgovorni realizator mere i učesnici u relizaciji mere	Rok	Potrebni resursi
4.1. Edukacija zdravstvenih radnika	<p>1. Izrada programa i Edukacija zdravstvenih radnika i radnika RZZO o potrebama osoba sa invaliditetom i načinu komunikacije sa njima radi pružanja zdravstvenih usluga</p> <p>2. Obuka zdravstvenih radnik o osnovnim pojmovima znakovnog jezika</p> <p>2. Organizovanje tribina za zdravstvene radnike o problemima sa kojima se osobe sa invaliditetom susreću u ostvarivanju prava u oblasti zdravstvene zaštite</p>	<p>Broj seminara za zdravstvene radnike koje je realizovala Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije / Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom u Beogradu</p> <p>Broj tribina</p>	<p>Odgovorni realizator mere:</p> <p>Medicinske ustanove u Novom Pazaru</p> <p>Učesnici: Udruženja osoba sa invaliditetom</p>	Kontinuirano	Zdravstvene ustanove; Fond za zdravstvo; Zdravstveni centri i Dom zdravlja
4.2. Dodeljivanje odgovarajućih specijalizacija (pedijatar, dečijih psihijatar, fizijatar) zdravstvenim radnicima	<p>Identifikacija potreba za specijalizacijama</p> <p>Izrada plana specijalizacija</p>	Broj lekara specijalista	<p>Odgovorni realizator mere:</p> <p>Medicinske ustanove u Novom Pazaru</p>	Kontinuirano	Ministarstvo zdravlja; Zdravstvene ustanove